Maktab o‘quvchilarining tengdoshlari bilan muloqot motivlarini shakllanish dinamikasi.

Ibragimova Shahnoza Gapparovna
Qo’qon davlat universiteti, “Psixologiya” kafedrasi o’qituvchisi
Gmail: shahnozaqdpi@gmail.com
Erkinova Madinabonu Sattorali qizi.
Qo’qon davlat universiteti, Psixologiya yo’nalishi 3-kurs talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktab o‘quvchilarining tengdoshlari bilan muloqot motivlarining shakllanish xususiyatlari va rivojlanish dinamikasi psixologik nuqtayi nazardan tahlil qilingan. Shuningdek, muloqot motivlarining o‘quvchilar shaxsining shakllanishi, ijtimoiylashuvi, emotsional rivojlanishi va jamoaga moslashuvidagi ahamiyati yoritilgan. L.S. Vygotskiy, A.N. Leontyev, E. Erikson, A. Maslow hamda o‘zbekistonlik psixolog olimlarning ilmiy qarashlari asosida tengdoshlar bilan muloqotga undovchi ehtiyoj va motivlarning mazmuni ochib berilgan. Muloqot motivlarining rivojlanishiga yosh xususiyatlari, individual-psixologik farqlar, oilaviy muhit, sinfdagi psixologik iqlim va ijtimoiy tajribaning ta’siri ko‘rib chiqilgan. Maqolada muloqot motivlarining yosh davrlariga bog‘liq ravishda o‘zgarishi hamda o‘quvchilarning o‘zaro munosabatlarini rivojlantirishdagi ahamiyati nazariy jihatdan asoslangan.

Kalit so’zlar: Muloqot motivlari, motivatsiya, shaxs rivojlanishi, ijtimoiylashuv, o‘smirlik davri, shaxslararo munosabatlar, emotsional rivojlanish, ijtimoiy moslashuv, psixologik iqlim, muloqot ehtiyoji, yosh xususiyatlari, individual-psixologik farqlar.

Maktab o‘quvchilarining shaxs sifatida shakllanishi jarayoni murakkab va ko‘p qirrali bo‘lib, ushbu jarayonda muloqot muhim psixologik mexanizmlardan biri hisoblanadi. Ta’lim jarayonida o‘quvchi nafaqat bilimlarni egallaydi, balki jamoadagi o‘z o‘rnini anglaydi, atrofdagilar bilan munosabat o‘rnatadi hamda ijtimoiy tajriba orttiradi. Ayniqsa, maktab yoshida o‘quvchilarning tengdoshlari bilan muloqoti ularning ijtimoiylashuvi, emotsional rivoji va shaxsiy kamolotida muhim rol o‘ynaydi. Maktab o‘quvchilarining shaxs sifatida shakllanishi jarayoni murakkab va ko‘p qirrali bo‘lib, ushbu jarayonda muloqot muhim psixologik mexanizmlardan biri hisoblanadi. Ta’lim jarayonida o‘quvchi nafaqat bilimlarni egallaydi, balki jamoadagi o‘z o‘rnini anglaydi, atrofdagilar bilan munosabat o‘rnatadi hamda ijtimoiy tajriba orttiradi. Ayniqsa, maktab yoshida o‘quvchilarning tengdoshlari bilan muloqoti ularning ijtimoiylashuvi, emotsional rivoji va shaxsiy kamolotida muhim rol o‘ynaydi.

Psixologiya fanida maktab o‘quvchilarining tengdoshlari bilan muloqoti shaxs rivojlanishining ajralmas qismi sifatida qaraladi. O‘quvchi tengdoshlari bilan

muloqot jarayonida o‘z fikrini ifodalash, boshqalarni tushunish, baholash va o‘z xatti-harakatlarini tartibga solish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Shu sababli psixolog olimlar tomonidan muloqot jarayoni, uning motivlari va ushbu motivlarning yosh davrlariga bog‘liq holda rivojlanish xususiyatlari keng tadqiq etilgan.

Muloqot motivlari shaxsni tengdoshlari bilan o‘zaro aloqaga kirishishga undovchi ichki sabablar bo‘lib, ular o‘quvchilarning faolligi, ijtimoiy mavqei va psixologik holati bilan bevosita bog‘liqdir. Maktab o‘quvchilarida muloqot motivlari dastlab sodda ehtiyojlar asosida shakllanib, keyinchalik yosh va ijtimoiy tajriba ortishi bilan murakkablashib boradi. Ushbu jarayonning vaqt o‘tishi bilan o‘zgarib borishi muloqot motivlarining dinamik xususiyatini belgilaydi.

Shu nuqtayi nazardan, maktab o‘quvchilarining tengdoshlari bilan muloqot motivlarini psixolog olimlar asarlari asosida tahlil qilish, ularning shakllanish jarayoni va dinamikasini aniqlash muhim ilmiy ahamiyatga ega. Quyida ushbu masala psixologiya fanida mavjud ilmiy qarashlar asosida nazariy jihatdan yoritiladi.

Shaxs rivojlanishida muloqot muhim psixologik jarayonlardan biri hisoblanib, u insonning ijtimoiy tajriba orttirishi, jamiyatda o‘z o‘rnini topishi va shaxslararo munosabatlarni shakllantirishida asosiy vosita vazifasini bajaradi. Psixologiya fanida muloqot shaxs faoliyatining ajralmas tarkibiy qismi sifatida qaraladi va ayniqsa maktab yoshidagi o‘quvchilarda bu jarayon alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki aynan ushbu yosh davrida o‘quvchilarning tengdoshlari bilan munosabatlari faollashib, muloqotga bo‘lgan ehtiyoj va motivlar mazmunan boyiydi.

Psixolog E. G‘oziyev o‘z ilmiy ishlarida muloqotni shaxs rivojlanishining muhim omili sifatida izohlaydi. Uning fikricha, muloqot jarayonida shaxs nafaqat axborot almashadi, balki o‘zining ijtimoiy tajribasini boyitadi, xulq-atvorini tartibga soladi va ijtimoiy rollarni egallaydi. Ayniqsa maktab o‘quvchilarida muloqot motivlari ularning o‘qish faoliyati, sinfdagi faolligi va ijtimoiy moslashuvi bilan uzviy bog‘liq holda shakllanadi. Olim ta’kidlaganidek, tengdoshlari bilan muloqot qilish ehtiyoji qondirilgan o‘quvchilarda o‘ziga bo‘lgan ishonch va ijtimoiy faollik yuqori bo‘ladi, bu esa ularning shaxs sifatida kamol topishiga xizmat qiladi.

Muloqot motivlari — bu shaxsni boshqalar bilan o‘zaro munosabatga kirishishga undovchi ichki ehtiyoj va sabablar majmuidir. Ular shaxsning ijtimoiy tajribani egallashi, o‘zini anglash va jamoadagi o‘rnini belgilash jarayonida muhim rol o‘ynaydi. Muloqot motivlari tengdoshlari tomonidan qabul qilinish, o‘zini namoyon qilish, do‘stlik o‘rnatish va ijtimoiy mavqega erishish ehtiyojlari bilan bog‘liq bo‘ladi. Ayniqsa, o‘smirlik davrida muloqot motivlari kuchayib, shaxs rivojlanishining yetakchi omillaridan biriga aylanadi. Ushbu davrda muloqot motivlari barqaror bo‘lmay, turli psixologik va ijtimoiy omillar ta’sirida o‘zgarib boradi. Muloqot motivlarining shakllanish darajasi shaxsning ijtimoiy faolligi va muloqotga kirishuvchanligini belgilaydi. Yetarli darajada shakllanmagan muloqot motivlari muloqotdan chekinish va ijtimoiy moslashuvda qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin. Shu sababli muloqot motivlarini o‘rganish va rivojlantirish psixologiya fanining muhim vazifalaridan biridir.

Muloqot motivlarining ilmiy asoslarini tushuntirishda L.S. Vygotskiyning ijtimoiy-madaniy nazariyasi alohida o‘rin tutadi. Vygotskiy shaxs rivojlanishini ijtimoiy muhitdan ajratib bo‘lmasligini asoslab, barcha oliy psixik funksiyalar dastlab ijtimoiy faoliyat jarayonida vujudga kelishini ta’kidlaydi. Uning fikricha, maktab yoshidagi o‘quvchilarda tengdoshlari bilan muloqot qilish ehtiyoji shaxsning ijtimoiy tajribasini kengaytiradi va muloqot motivlarining rivojlanishiga kuchli turtki beradi. Ushbu yondashuv muloqot motivlarini shaxsning ijtimoiylashuv jarayonidagi muhim mexanizm sifatida talqin qilish imkonini beradi.

Vygotskiy qarashlarini davom ettirgan holda, A.N. Leontyev muloqotni faoliyat nazariyasi doirasida tahlil qiladi. Leontyevga ko‘ra, har qanday faoliyat muayyan ehtiyoj va motivga asoslanadi, muloqot esa shaxs ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan faoliyat shaklidir. Maktab o‘quvchilarida tengdoshlari bilan muloqot qilish motivlari ularning bilish ehtiyojlari, ijtimoiy faolligi va o‘zaro hamkorlikka intilishi bilan chambarchas bog‘liqdir. Olimning fikricha, muloqot jarayonida shakllangan motivlar o‘quvchining keyingi faoliyatiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Shaxs rivojlanishining bosqichma-bosqichligini o‘rgangan E. Erikson maktab va o‘smirlik yoshini shaxsiy identifikatsiya shakllanishi bilan bog‘laydi. Erikson ta’kidlaganidek, ushbu davrda o‘quvchilar tengdoshlari bilan muloqot orqali o‘zini jamiyatda qanday shaxs sifatida ko‘rishini aniqlaydi. Muloqot motivlarining kuchayishi o‘quvchining o‘ziga bo‘lgan bahosini shakllantiradi va ijtimoiy moslashuvini yengillashtiradi. Bu qarashlar maktab o‘quvchilarida tengdoshlari bilan muloqot motivlarining psixologik ahamiyatini yanada chuqurroq ochib beradi.

Muloqot motivlarini tushuntirishda A. Maslowning ehtiyojlar ierarxiyasi nazariyasi ham muhim ilmiy ahamiyatga ega. Maslowga ko‘ra, inson ehtiyojlari bir necha bosqichdan iborat bo‘lib, ijtimoiy ehtiyojlar – do‘stlik, muloqot va guruhga mansublik ehtiyoji – shaxs rivojida muhim o‘rin tutadi. Maktab o‘quvchilarida ushbu ehtiyojlar aynan tengdoshlari bilan muloqot jarayonida qondiriladi va bu muloqot motivlarining rivojlanishiga olib keladi. Ushbu nazariya muloqot motivlarini ehtiyojlar bilan bog‘liq holda tahlil qilish imkonini beradi.

O‘zbekistonlik psixolog olim Z.T. Nishanova o‘z tadqiqotlarida maktab o‘quvchilarida muloqot motivlarining pedagogik jarayon bilan uzviy bog‘liqligini ko‘rsatadi. Olimning fikricha, sinfdagi psixologik iqlim, o‘qituvchi va tengdoshlari bilan munosabatlar o‘quvchilarda muloqot motivlarining shakllanishida muhim rol o‘ynaydi. Bu yondashuv muloqot motivlarini faqat individual omil emas, balki pedagogik muhit mahsuli sifatida ko‘rib chiqishga imkon beradi.

Shuningdek, zamonaviy tadqiqotlarda muloqot motivlari dinamik xususiyatga ega ekanligi ta’kidlanadi. Ya’ni, maktab o‘quvchilarida tengdoshlari bilan muloqot motivlari yosh o‘tishi bilan murakkablashib, mazmunan boyib boradi. Ushbu jarayonni chuqur o‘rganish keyingi bobda o‘tkaziladigan eksperimental tadqiqotlar uchun mustahkam nazariy asos yaratadi.

Yuqorida keltirilgan nazariy qarashlar shuni ko‘rsatadiki, maktab o‘quvchilarining tengdoshlari bilan muloqoti va ushbu jarayonga undovchi motivlar shaxs rivojlanishida muhim o‘rin egallaydi. Psixolog olimlar asarlarida muloqot

shaxsning ijtimoiy tajribani egallashida, o‘zini anglashida va jamoadagi o‘rnini belgilashida yetakchi omil sifatida talqin etiladi. Ayniqsa, maktab davrida muloqot motivlari o‘quvchining faolligi va ijtimoiy moslashuvini belgilovchi ichki mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi.

Shuningdek, ilmiy manbalar tahlili muloqot motivlarining doimiy va o‘zgarmas emasligini, balki yosh, ijtimoiy muhit va shaxsiy rivojlanish jarayoniga bog‘liq holda dinamik tarzda shakllanib borishini ko‘rsatadi. Bu holat maktab o‘quvchilarida muloqot motivlarining shakllanish jarayonini bir marotabalik holat sifatida emas, balki rivojlanib boruvchi psixologik jarayon sifatida o‘rganish zarurligini asoslaydi.

Mazkur nazariy tahlil natijalari keyingi bo‘limda o‘smir yoshdagi o‘quvchilarning tengdoshlari bilan muloqot motivlariga ta’sir etuvchi omillarni chuqurroq yoritish uchun mustahkam ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi. Shu orqali muloqot motivlarining shakllanishi va dinamikasi masalasini nazariy va amaliy jihatdan izchil o‘rganish imkoniyati yaratiladi.

Maktab o‘quvchilarining tengdoshlari bilan muloqot motivlarini tahlil qilishda ularning muloqot ehtiyojlari qanday sharoitda va qaysi mexanizmlar orqali shakllanishini hisobga olish muhim hisoblanadi. Psixologik tadqiqotlarda ta’kidlanishicha, muloqot motivlari shaxsning individual ehtiyojlari bilan bir qatorda, ijtimoiy muhit talablariga moslashish jarayonida shakllanadi. Shu sababli maktab o‘quvchilarining tengdoshlari bilan muloqoti nafaqat shaxsiy xohish, balki ijtimoiy zarurat sifatida ham namoyon bo‘ladi.

Muloqot motivlari shakllanishida maktab muhiti alohida ahamiyatga ega. Ta’lim jarayonida o‘quvchilar o‘zaro hamkorlik qilish, fikr almashish, guruhiy topshiriqlarni bajarish jarayonida tengdoshlari bilan muntazam muloqotga kirishadilar. Ushbu jarayon muloqot motivlarining faollashuviga xizmat qiladi. Ayniqsa, guruhiy ishlarda o‘quvchining o‘z fikrini bildirishga bo‘lgan ehtiyoji kuchayib, muloqot motivlari yanada mustahkamlanadi.

Psixologik adabiyotlarda muloqot motivlarining shakllanishi shaxsning o‘zini jamiyat a’zosi sifatida anglash jarayoni bilan bog‘liq holda izohlanadi. Maktab o‘quvchisi tengdoshlari bilan muloqot qilish orqali o‘zini baholaydi, boshqalarning munosabatini his etadi va o‘z xulq-atvorini moslashtiradi. Bu jarayonda tengdoshlar guruhi shaxs uchun muhim ijtimoiy mezon vazifasini bajaradi. Natijada muloqot motivlari o‘quvchining ijtimoiy faolligini belgilovchi omillardan biriga aylanadi.

Muloqot motivlarining shakllanish jarayoni doimiy va bir xil kechmaydi. Ayrim o‘quvchilarda muloqotga kirishish ehtiyoji kuchli bo‘lsa, boshqalarida bu ehtiyoj sustroq namoyon bo‘lishi mumkin. Bu holat shaxsiy temperament, o‘ziga ishonch darajasi, oilaviy muhit hamda oldingi ijtimoiy tajriba bilan bog‘liq bo‘ladi. Shu sababli psixolog olimlar muloqot motivlarini tahlil qilishda individual farqlarni hisobga olish zarurligini ta’kidlaydilar.

Shuningdek, maktab o‘quvchilarida muloqot motivlari ko‘pincha baholanish ehtiyoji bilan bog‘liq holda shakllanadi. Tengdoshlari tomonidan qabul qilinish, e’tirof etilish va ijobiy baho olish o‘quvchini muloqotga undovchi muhim omillardan biridir. Agar o‘quvchi o‘zini guruhda kerakli va qadrli deb his qilsa,

muloqotga bo‘lgan motivlari kuchayadi. Aksincha, salbiy tajribalar muloqotdan chekinish holatlariga olib kelishi mumkin.

Muloqot motivlari rivojlanishida emotsional omillar ham muhim rol o‘ynaydi. Maktab o‘quvchilari, ayniqsa o‘smirlik yoshiga yaqinlashgan sari, o‘z emotsiyalarini tengdoshlari bilan bo‘lishishga ehtiyoj sezadilar. Bu ehtiyoj muloqot jarayonida ishonch, ochiqlik va yaqinlikni talab qiladi. Shuning uchun muloqot motivlari nafaqat axborot almashish, balki emotsional qo‘llab-quvvatlash ehtiyoji bilan ham bog‘liq bo‘ladi.

Ilmiy manbalarda muloqot motivlarining shakllanishi vaqt o‘tishi bilan o‘zgarib boruvchi jarayon sifatida talqin etiladi. Maktab o‘quvchilari yosh jihatdan ulg‘aygani sari ularning muloqotdan kutgan maqsadlari ham murakkablashadi. Dastlab muloqot o‘yin va qiziqish asosida shakllansa, keyinchalik o‘zaro tushunish, hamkorlik va shaxsiy fikr almashish asosiy ahamiyat kasb etadi. Bu holat muloqot motivlarining dinamik xarakterga ega ekanligini ko‘rsatadi.

Shu nuqtayi nazardan, maktab o‘quvchilarining tengdoshlari bilan muloqot motivlarini nazariy jihatdan tahlil qilish ularning shaxs sifatida shakllanish jarayonini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Muloqot motivlarining mazmuni va rivojlanish dinamikasini aniqlash keyingi bosqichlarda o‘smir yoshdagi o‘quvchilarning tengdoshlari bilan munosabatlarini amaliy jihatdan o‘rganish va rivojlantirish uchun mustahkam ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, psixolog olimlar asarlarida maktab o‘quvchilarining tengdoshlari bilan muloqot motivlari shaxs rivojining muhim tarkibiy qismi sifatida keng va chuqur yoritilgan. Ushbu motivlarning dinamikasi ijtimoiy muhit, yosh xususiyatlari va pedagogik sharoitlarga bog‘liq holda rivojlanadi. Nazariy manbalarni chuqur tahlil qilish muloqot motivlarini amaliy jihatdan o‘rganish va rivojlantirish uchun ilmiy poydevor vazifasini bajaradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. G‘oziyev E. G‘. Umumiy psixologiya. — Toshkent: O‘qituvchi, 2020y.
2. G‘oziyev E. G‘. Pedagogik muloqot psixologiyasi. — Toshkent: O‘qituvchi, 2020.
3. G‘oziyev E. G‘. Yosh va pedagogik psixologiya. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
4. Nishanova Z. T. Pedagogik-psixologiya. — Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2022y.
5. Vygotskiy L. S. Bolalar rivojlanishining psixologik muammolari. — Moskva: Yurayt, 2020y.
6. Bodalyov A. A. Shaxslararo munosabatlar psixologiyasi. — Moskva: Akademiya, 2020y.
7. Petrovskiy A. V. Shaxs va jamoa psixologiyasi. — Moskva: Yurayt, 2020y.
8. Elkonin D. B. Yosh davrlari psixologiyasi. — Moskva: Yurayt, 2021y.
9. Rubinshteyn S. L. Umumiy psixologiya asoslari. — Moskva: Piter, 2020y.